

Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
University of Süleyman Demirel Faculty of Theology Journal
ISSN: 1300-9672 e-ISSN: 2602-2346

Çerkez Memlûkları Döneminde “Adalet”in Tekelleşmesi

The Privatization of "Justice" under the Circassian Mamluks

Yazar: Robert Irwin (Saint Andrews University)

Çevirmen

Yusuf ÖTENKAYA

Arş. Gör. Dr. Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Ana Bilim Dalı
Zonguldak/Türkiye
<http://orcid.org/0000-0001-6721-4888>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Çeviri Makalesi | Translation Article

Geliş Tarihi | Received: 8 Aralık / December 2022

Kabul Tarihi | Accepted: 22 Mayıs / May 2023

Yayın Tarihi | Published: 30 Haziran / June 2023

Atıf | Cite as: Robert Irwin, “Çerkez Memlûkları Döneminde “Adalet”in Tekelleşmesi”, Çev. Yusuf Ötenkaya, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 50 (Haziran 2023/1), 185-194.

İntihal | Plagiarism: Bu makale en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi./This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Suleyman Demirel University Faculty of Theology Isparta/Turkey

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sduifd>

Mail: ilahiyatdergisi@sdu.edu.tr

Çerkez Memlûkları Döneminde “Adalet”in Tekelleşmesi*

Öz

Bu çalışma Memlûklar’da bilhassa idari görevlilerin hangi yetki ve faaliyetlerden mesul olduğunu sorunsallaştırmaktadır. Görev isimleri aynı kalmasına rağmen süreç içerisinde yapılan görevlerin mahiyetinin değiştiği vurgulanmaktadır. Hususi olarak hâciblerin Memlûk Devleti’ndeki yerini esas alan bu çalışma, onların bir süre sonra hukuk mekanizmasını kendi tekelleri altına aldıklarından bahsetmektedir. 15. yüzyıl dahilinde kadı-hâcib çatışmasını temerküz eden bu çalışma şerî hukukun ilga edilerek siyaseten hükümlerin verildiğini, bazı düşük rütbeli emîrlerin yargı kararlarına müdahil olabilme imkanına sahip olduklarını ele almaktadır. Memlûk Devleti’nde yargı yetkisi kadılarına ait olmasına rağmen hâciblerin ilk etapta siyasi hukuk, akabinde de şerî hukuk ile ilgili çeşitli duruşmalarda yer alarak yargı yetkisini kullandıklarını iddia etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Adalet, Hukuk, Yargı Yetkisi, Hâcib, Kadı, Devâdâr.

The Privatization of "Justice" under the Circassian Mamluks

Abstract

This paper problematizes the powers and activities that administrative officials were responsible for in the Mamlûks. It is emphasized that although the names of the duties remained the same, the nature of these duties changed over time. Focusing specifically on the place of the *khājibs* in the Mamlûk state, this study argues that after a while they monopolized the legal mechanism. During the 15th century, this study, which focuses on the *qāḍī-khājib* conflict, discusses the abrogation of sharī‘ah law and the issuance of political rulings, and the ability of some low-ranking amirs to intervene in judicial decisions. It argues that although the judicial authority in the Mamlûk state belonged to the *qāḍīs*, the *khājibs* exercised judicial authority by taking part in various trials related to first political law and then sharī‘ah law.

Keywords: Justice, Law, Jurisdiction, Khājib, Qāḍī, Dawādâr.

Giriş

Çeşitli unvanlara sahip olanların fiilî işlevlerini karşılamak hususunda askerî ve idari isimlendirmelerin başarısızlığı, Memlûk yönetiminin oldukça yaygın bir yönüydü. Dolayısıyla örneğin *devâdâr* ya da sultanın divitinin hamili, resmî unvanının işaret ettiğiinden daha geniş yetkiye sahipti. Bahrî Memlûk sultanlarının emrinde devâdâr, sadece yargıdan sorumlu değil en azından aynı zamanda dış ilişkiler, *berîd* (posta hizmeti) ve casusluktan da mesuldü.¹ Benzer şekilde *mihmândârın*

* Bu çalışma, Robert Irwin tarafından kaleme alınan “The Privatization of “Justice” under the Circassian Mamluks” başlıklı makalenin (Mamluk Studies Review 6 (2002), 63-71) yazarın ve yayıncının izniyle tercüme edilmiş hâlidir. Öz, anahtar kelimeler, köşeli parantez içindeki ifadeler, yıldız işaretli dipnotlar ve başlık numaraları tarafımızca eklenmiş olup metnin sonunda yer alan dipnotlar İSNAD Atıf Sistemi’ne (2. Edisyon) uyarlanarak sayfa altlarına alınmış ve yine İSNAD Atıf Sistemi’ne (2. Edisyon) göre hazırlanmış bir kaynakça çevirinin sonuna eklenmiştir.

¹ Robert Irwin, *The Middle East in the Middle Ages: The Early Mamluk Sultanate 1250–1382* (Beckenham: Kent, 1986), 39.

(misafirleri kabul etmekten sorumlu görevli) esas görevinin güçlü Arap kabile şeyhleri, özellikle de Suriye çölündeki önemli Arap kabilesi Benî Fadl ile ilişki kurmak olduğu anlaşılmaktadır.²

Hâcib kelime anlamı olarak “kapı görevlisi” ya da “mabeynci”, *hâcibü'l-hüccâb* ise “baş mabeynci” olarak karşılanabilir. Bununla birlikte Memlûk idaresinde üst düzey bir emîr olan *hâcibü'l-hüccâb*ın gerçekten de zamanının çoğunu sultanın kapısını açıp kapamada ya da dilekçeleri gözden geçirmede ve sultan ile iletişime geçmek isteyenlerle harcadığı tartışmalıdır. David Ayalon “Studies in the Structure of the Mamluk Army” adlı çalışmasında *hâcibü'l-hüccâb*ın işlevini şu şekilde yapmaktadır: “*Hâcibü'l-hüccâb*ın esas görevi *Yâsa*’nın kanunlarına göre emîrlerin memlûkları arasında adaleti icra etmektir. Onun otoritesi hiçbir şeye bağlı değildi ancak *nâ'ibü's-saltan*anın ortaya çıktığı süre zarfında *hâcibü'l-hüccâb* zaman zaman *nâ'ibü's-saltan*aya müracaat etmek durumunda kaldı. Ayrıca misafir ve elçileri sultana takdim etmek ve askerî geçitleri organize etmekten sorumluydu.” Ayrıca Ayalon, başlangıçta üç *hâcib*in olduğunu fakat Berkûk’un bu sayıyı beşe çıkardığını belirtmişti.³ Ayalon’un Moğol hukuk sistemi *Yâsa*’nın yürütücüleri şeklinde yaptığı *hâcib* açıklaması daha önce A. N. Poliak tarafından ileri sürülen görüşleri yansıtmaktadır.⁴ Ancak Ayalon daha sonra bu meseleyi tekrar gözden geçirip titizlikle ve ikna edici bir şekilde yapılan incelemelerde, *hâcib*lerin, adaleti Moğol *Yâsasına* göre uygulamadıklarını kanıtladı.⁵ Ayalon’un bu meseleyi tartışmaya açmasından itibaren diğer araştırmacılar biraz daha ileriye gidip Moğol hukuku ve geleneğinin yazılı kanunu anlamında Cengiz Han *Yâsa*’sının varlığını şüpheli bulmuşlardı.⁶ Yine de İbn Arabşâh’a göre *Yâsa* olarak adlandırılan yazılı kanunun belli bir türü vardı ki, bu da üretilmişti ve yeni Büyük Han seçimi sırasında her zaman okunmaktaydı.⁷

[1. *Hâcib*lerin Memlûk Yargısındaki Yeri]

*Hâcib*lerin Moğol *Yâsa*’sına göre adaleti icra etmediklerini varsaydığımızda, bu durumda onlar ne yapıyorlardı? Bahrî Memlûklar döneminde *hâcib*lerin rolü, *mezâlime* (sultana ait seküler yargı) ilişkin hususi bir yazıda (monograph) Jørgen Nielsen tarafından tartışılmıştı.⁸ Onun ifadesine göre *mezâlîm*, kelime anlamı olarak ‘haksız işler’ anlamına gelmektedir.⁹ Bununla birlikte bu ifade, genel olarak hükümdarların ve valilerin sıkıntıları gidermek ve dilekçelere yanıt vermek için kendilerini doğrudan şeriata dayandırmaksızın kullandıkları ihtiyari yargıya matuftu. *Mezâlîm*, *siyaset*

² Irwin, *The Middle East*, 115.

³ David Ayalon, “Studies in the Structure of the Mamluk Army III,” *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 16/1 (1954), 60.

⁴ A.N. Poliak, *Feudalism in Egypt, Syria, Palestine, and the Lebanon, 1250–1900* (London, 1939), 14 (65 nolu dipnot); A.N. Poliak, “Le Caractère Colonial de l’État Mamelouk Dans Ses Rapports Avec La Horde d’Or,” *Revue Des Études Islamiques* 9 (1935), 235-236; A.N. Poliak, “The Influence of Chingiz-Khan’s *Yâsa* upon the General Organisation of the Mamluk State,” *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 10/4 (1942), 862 ve devamı.

⁵ David Ayalon, “The Great *Yâsa* of Chingiz Khan: A Re-Examination,” *Studia Islamica* 33 (1977), 97–140.

⁶ Örnek için bkz. David O. Morgan, “‘The Great *Yâsa* of Chingiz Khan’ and Mongol Law in the Ilkhanate,” *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 49 (1986), 163–76; David O. Morgan, *Medieval Persia, 1040–1797* (London, 1988), 55.

⁷ Robert Irwin, “What the Partridge Told the Eagle: A Neglected Arabic Source on Chingiz Khan and the Early History of the Mongols,” *The Mongol Empire and Its Legacy*, ed. Reuven Amitai-Preiss and David O. Morgan (Leiden, 1999), 5–11.

⁸ Jørgen S. Nielsen, *Secular Justice in an Islamic State: Mazâlîm Under the Bahrî Mamlûks 662/1264–789/1387* (İstanbul, 1985); Jørgen S. Nielsen, “Mazâlîm and Dar Al-‘Adl Under the Early Mamluks,” *Muslim World* 66 (1976), 114–32.

⁹ Nielsen, “Mazâlîm,” 114-115.

ile örtüşmekteydi ve “Memlûklar zamanında mezâlim, uygulama yönüyle siyasetin hususi bir biçimine dahil bir hâldeydi.”¹⁰ “Şeriatı hariç tutmak, ona ilavelerde bulunmak ve onun yorum ve tatbikine nüfuz etmek -ister halife ister sultan olsun- devletin başının imtiyazıdır.”¹¹ Nielsen, hâciblerin mezâlimin (“seküler” ya da “siyasal hukuk”) idaresinden sorumlu oldukları hususunda es-Subkî, el-Makrîzî ve el-Kalkaşandî tarafından ileri sürülen iddialardan ve bu şekilde de hâciblerin kadıların otoritesinin çoğunu gasp ettiklerinden bahsetmiştir.¹² Mezkur üç müellif, hâciblerin sadece Türk memlûk askerî sınıfında değil aynı zamanda genel olarak halk üzerinde de yargılama gücünün belli bir türünü kullandıklarını ima ediyor görünmektedir. Bahrî dönemde sultan ve onun emîrleri tarafından mezâlim ya da siyaset hukukunun kullanılmasına yönelik ayrıntılı kronik referanslarına dayanan Nielsen, Subkî, Makrîzî ve Kalkaşandî tarafından yapılan iddiaların asılsız olduğu kanaatindeydi. Bu suçlamalar, Memlûk elitinin şeriatın hükümlerini ihlal ettiği iddia edilen çeşitli yollar hakkında sivil ve dinî müellifler tarafından yapılan daha genel şikayetlerle aynıdır. Nielsen’in genel çıkarımı ise, “mezâlimin öncelikle bürokrasi kadrosunun baskısı, kibri, hataları ya da yetersizliğini göz önünde bulundurmak ile ilgili olduğu” yönündedir.¹³

Bahrî dönemdeki mezâlim hukukunun idaresi ile ilgilenildiği kadarıyla Nielsen’in çıkarımının doğruluğundan şüphelenmek için bir neden yoktur. Bununla birlikte, hâcib ve onun yargı otoritesini ele geçirdiği hususunda atıfta bulunulan müelliflerden Tâceddin es-Subkî, Bahrî dönemin sonlarında (h. 760’lı yılların başı) *Kitâbü mu’idü’n-ni’am ve-mübidü’n-nikam* adlı eserinde hayatının bütün anlarında iyi niyetlerin önemine dair heyecan verici bir çalışma yazmıştı. Aynı şekilde Kalkaşandî ve Makrîzî de Çerkez döneminde yazmışlardı. Subkî, Türklerin hâcibi bir yargıç hâline getirmelerinden ve onun da şeriatın ziyade siyasetin otoritesini takip etme eğiliminde olmasından rahatsızdı.¹⁴ Çerkez döneminde yazılan kroniklerde Subkî’nin *mu’idü’n-ni’am*’ı ve Makrîzî’nin *Hişat*’ında yapılan genel ithamları destekleme eğiliminde olan hadiselerle dair anlatımları bulmaktayız. Gerçekten de daha önce kadılar tarafından kullanılan hukuki yetkileri sadece hâcibler gasp etmemişler aynı zamanda diğer askerî emîrlere de benzerini yapmışlardı.

Bununla birlikte yargı yetkilerinin askerler tarafından gasp edilmesi ancak on beşinci yüzyılın ilk yıllarında aleni ve yaygın hâle gelmiş görünmektedir. Kalkaşandî 814/1412’de inşâ sanatıyla ilgili ansiklopedisi *Subhü’l-a’sâ* adlı eserini tamamlamıştı. Kalkaşandî’ye göre Memlûk sultanları zamanında hâcibler, dîvânlarla (malî işler) ilgili meselelerde mahkemeler için uygun olmayan davalar üzerinde yargı yetkisine sahip olmuştu.¹⁵ Ansiklopedisinin ayrı bir bölümünde Kalkaşandî, mezâlimin yanı sıra mezâlim dilekçelerinin hangi memur ya da kuruma sunulacağı ile ilgili farklı mevzularla

¹⁰ Nielsen, *Secular Justice*, 32.

¹¹ Nielsen, “Mazâlim,” 123.

¹² Nielsen, *Secular Justice*, 83-85, 107-109.

¹³ Nielsen, *Secular Justice*, 133.

¹⁴ Tâceddin Abdülvehhab ibn ‘Ali es-Sübki, *Kitabu Mu’idü’n-ni’am ve-mübidü’n-nikam* (Kahire, 1948), 40.

¹⁵ Ahmed ibn ‘Ali el-Kalkaşandî, *Subhü’l-a’sâ fi kitabâtü’l-inşâ* (Kahire, 1913), 3/277; 5:450.

ilgilenmişti.¹⁶ Dolayısıyla Kalkaşandı'nin dönemine kadar mezâlim mahkemelerinin sultanın ve hâcibin tekelinde olmadığı anlaşılmaktadır.

Topografik meselelerden daha fazlasını ihtiva eden Makrîzî'nin *Hiṭaṭ*'ı 827/1424 yıllarında yazıldı. Bu eserin hâciblik kurumuna ayrılan bölümünde Makrîzî, erken Memlûk döneminde hâciblerin yargı yetkisinin iktâlar ve benzeri konularla ilgili askerler arasındaki tartışmalar gibi askerî meselelerin ötesine uzanmadığını belirtmiş ve kendi döneminde ise hâciblerin daha önce kadılar tarafından şeriata göre ele alınan meselelerde bile bizzat hüküm vermelerinden yakınmıştı. “Bugünlerde hâcib, *nâs* üzerinde yargılama yapan farklı emîrlere ait bir unvandır.” Burada “nâs”, “insanlar” olarak çevrilmesine rağmen muhtemelen Makrîzî bu ifadeyi sadece askerî elite atfen kullanmıştı. (Bununla birlikte aşağıda bahsedilen Farisî tüccarlar örneği, Makrîzî'nin nâs ifadesini ilk ve daha genel anlamda kullandığını göstermektedir.) Makrîzî, hâciblerin, *re'sü nevbetü'n-nukebaya* verilen rüşvetlerle ilgili yargılamada bulduklarını, “bugün ise hâcibin ister şerî ister siyasi yargı olsun nâs ile ilgili hemen her şey hakkında hüküm verdiğini iddia etmiştir.” Makrîzî'nin düşüncesinde “siyaset” şeytani bir ifadeydi.¹⁷

Siyasi yargıya ayrılan sonraki bölümde Makrîzî, hâciblerin bozuk ve keyfi yargılamalarından bahsetmişti. Onlar istedikleri şeyi yapıyorlardı ve sayıları o kadar artmıştı ki bir yılda 86 hâcib vardı. Makrîzî'ye göre devlet içerisindeki kokuşmuşluk, Hanefî Kadi'l-kudâtının, Sâlih ibn Muhammed ibn Kalâvûn devri zamanında 753/1352 yılında ithalat vergilerini ödeyemeyen Farisî tacirlerin bir grubunu hapsetmesiyle başlamıştı. Hâcibü'l-hüccâb Seyfeddin Curcî, bu tacirleri serbest bırakmak ve alacaklılar tarafından istenen vergileri tahsil etmek üzere siyasete dayalı otoritesini kullanmıştı. “O zamandan itibaren hâcib, insanları yargılamada istediğini yapar hâle gelmişti.”¹⁸

[2. Şerî-Siyasi Hukuk Çatışması]

İbn Hacer'e göre 823/1420'de (*Hiṭaṭ*'ın telif edilmesinden birkaç yıl önce) (o esnada çok hasta olan ve vefatı yaklaşan) Sultan Mü'eyyed Şeyh, hâciblerin şerî meselelerde hiçbir hüküm vermemeleri ile ilgili karar almıştı. Bununla birlikte sultanın emri sadece birkaç gün yürürlükte kaldı. Zira memlûk emîrleri bu karara kati surette itiraz etmişlerdi. Neticede sultan bu karardan dönmek zorunda kaldı ve hâciblerin şerî meselelerde yargılama yetkisini kullanabileceklerini ilan etti. Tam aksi istikamete dönülmesinin ardından Hanefî Kadi'l-kudatı ve hâcibü'l-hüccâb arasında çatışma yaşandı. Bu çatışmanın ne ile ilgili olduğu tam anlamıyla belli olmasa da hâcibin, suçlanılan bir kişiyi kadının yargısına teslim etmeyi reddetmesi ve onun habercisini kırbaçlattırması nedeniyle olduğu anlaşılmaktadır. Sultan bu mevzuu işittiğinde çok hiddetlenmiş ve hâcibe, kendisinin şerî hukukun yargısına uymaya zorlanırsa derhal öyle yapacağını söyledi. Daha sonra da şerî meselelerle ilgili yargı yetkisini yalnızca kadıların kullanabileceği kararını aldı ve meşâleciler (sokak aydınlatmalarını

¹⁶ Kalkaşandı, *Subhü'l-a'sâ*, 6/204-210.

¹⁷ Takıyyüddin Ebü'l-Abbas el-Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibar bi-zikri'l-hiṭaṭ ve'l-âsâr* (Kahire, 1959), 3/145.

¹⁸ Makrîzî, *Hiṭaṭ*, 3/148 ve devamı; Krş., Joseph Escovitz, *The Office of Qâdî Al-Qudat in Cairo under the Bahrî Mamlûks* (Berlin: Islamkundliche Untersuchungen, 1984), 159; Nielsen, “Mazâlim,” 127.

sağlayan şehrin hademeleri, çöp toplayıcılar, polis/şurta memurları ve şehir dellâlları) şehirde bu kararı bildirdiler. Bu duruma öfkelenen hâcib, meşâlecilerden birini kırbaçlattı. Ancak Hanefî kadı şikâyette bulunduğu hâcib, tamamen farklı bir mesele nedeniyle meşâleciyi kırbaçlattığını iddia ederek mazerette bulundu. Bundan sonra husumet biraz olsun dinmişti.¹⁹

819/1416'da el-Mü'eyyed Şeyh'in (815/1412-824/1421) dönemini ele alan İbn Tağrıberdî, devâdâr yardımcısının bu dönemde insanlar arasında yargı yetkisini kullanmadığını ve kapısında emir erleri (nakipleri) bulunmadığını belirtmiştir. Aynı şey *re'sü nevbetü's-sânî* (muhafızların baş yardımcısı) için de geçerlidir.²⁰ İbn Tağrıberdî, bu ayrıcalıklara sahip olan ilk devâdâr yardımcısının Korkmaz eş-Şa'bânî olduğunu, ilk *re'sü nevbetü's-sânî*'nin ise Akbîrdî el-Minkâr olduğunu belirtmiştir. Korkmaz, 824/1421 ya da 825/1422'de devâdâr yardımcısı olarak atanmıştı. (İbn Tağrıberdî, Korkmaz'ın kariyer kronolojisinde tutarlı değildir.)²¹ İbn Tağrıberdî, Akbîrdî'nin kariyeri hakkında da tutarlı değildir; ancak açık bir şekilde sultandan önce vefat ettiği için onun el-Mü'eyyed Şeyh'in sultanlığı sırasında *re'sü nevbetü's-sânî* olduğunu belirtmiştir.²²

Birkaç yıl sonra Sultan Çakmak 856/1452'de Mâlikî kadı ile çatıştığı zaman, kadı ve hâcibin ayrı ayrı nüfuz alanları üzerinde yeni bir çatışma vardı. Bu örnekte bir Müslüman, Çerkez memlûklarıyla iş yapan Yahudi bir tacir aleyhinde dava açtı ve bunu şerî hukuka göre yargıladı. Ancak Yahudi şer'an yargılanmayı kabul etmedi ve herhangi bir yere bu davayı götürmekle tehdit etti. Bunun üzerine kadı onu kırbaçlattı. Daha sonra Yahudi, Sultan Çakmak'a başvurmuş ve o da kadıyı çağırıp siyaset hukukuna uygun bir biçimde davranmaması dolayısıyla onu azarlamıştır. Kadıya hatalı hüküm verdiğini söylemiştir. Kısa süre sonra da kadı görevden alınmıştır.²³

İbn Tağrıberdî, *Havâdisü'd-dühûr* adlı kroniğinde mezkûr olayı ele almıştı. Diğer bir kroniği *en-Nücümü'z-zâhire*'de ise "adalet" yönetiminin 15. yüzyılın ortalarına kadar nasıl keyfî ve yaygın bir biçimde olduğundan bahsetmiştir. Yıllığının sonu 861/1456-57 yılı için İbn Tağrıberdî, "bu yılın, şerî ve siyasi yargıçların otoritesi ile sona erdiğini, Sultan İnal'ın satın alınan memlûklarının (*culbân*) iktidarı tarafından önemsenmediğini gözlemledi. İddiasını temin edebilmek için bu memlûklardan birine giden insanlardan biri, istediği şeyi bu memlûka bildirir bildirmez mahkemede muhalifinden istediğini alırdı. Bu memlûkların en önemlisinin kapısında *re'sü'n-nevbe* ve nakipler konuşlandırılmıştı ve bazıları devâdâra sahipti. Bu memlûk, öteki adamı mahkemeye getirtebilir, dövme ve diğer cezalarla onu tehdit ettikten sonra (iddianın doğru ya da yanlış olmasına bakılmaksızın) bu adamı müştekinin iddiasını desteklemeye zorlayabilirdi. Söz konusu kişi bunu

¹⁹ Ahmed ibn Ali ibn Hacer el-'Askalânî, *İnbâ'ü'l-gumr bi-ebnâ'i'l-'umr*, thk. Hasan Habaşî (Kahire, 1972), 3/219.

²⁰ Cemalettin Ebû'l-Mehâsin Yûsuf b. Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire fî müluki Musr ve'l-Kahire* (Berkeley, 1909), 6/356; Cemalettin Ebû'l-Mehâsin Yûsuf İbn Tağrıberdî, *History of Egypt, 1382-1469 A.D.*, çev. William Popper (Berkeley: University of California Publications in Semitic Philology, 1954), 3/38.

²¹ İbn Tağrıberdî, *Nücüm*, 6/356, 7/255; Popper, *History*, 3/38; 5/168 ve devamı.

²² İbn Tağrıberdî, *Nücüm*, 6/347, 6/458; Popper, *History*, 3/32; 3/108. Burada tabiatı gereği önemsiz bir sorun olan şey şudur ki İbn Tağrıberdî, Akbîrdî'yi 818/1415'te İskenderiye valiliğine terfi ettirilmesinden önce kapısında bekleyen emirler ile insanlar arasında adalet dağıtıyor olarak anlatmıştır. Bu, İbn Tağrıberdî'nin, muhafızların baş yardımcısının yeni yetkiler kullanmaya başladığını söylemesinden en az bir yıl önceydi.

²³ Cemalettin Ebû'l-Mehâsin Yûsuf İbn Tağrıberdî, *Havâdisü'd-dühûr fî meda'l-eyyâm ve'ş-şühûr*, thk. William Popper (Berkeley, 1930), 1/129.

yerine getirmediği takdirde ansızın dövülüp kırbaçlanabilirdi. Bunu bilen herkes sorunlarını çözüme kavuşturmak için onlara başvurup hâkimleri terk etmişlerdi. Dolayısıyla satın alınan memlûklar çok güçlenmişler, kadıların otoritesi ise zayıflamıştı.”²⁴

İbn Tağrıberdî, 863/1458-59 olaylarının anlatımında bu mevzuyu ele aldı. Bu dönemde “Mısır kadılarının otoritesi tamamen hükümsüzken satın alınan memlûkların gücü tüm sınırları aşmıştı. Doğru bir iddiası olanlar ya da görünüşte böyle bir iddiayı haiz olanlar, muhalifine karşı suç isnadını ilk etapta satın alınan memlûklara getirirdi ve derhal muhalifinden adilane ya da zalimane şekilde istediği şeyi temin edebilirdi. Dolayısıyla özellikle de tacirler ve herhangi bir emtia türü satıcıları bu memlûklardan korkmaktaydı ve onların çoğu servetlerini kaybetmekten endişelenerek ticaretlerini durdurmuşlardı.”²⁵

[3. Memlûk Devleti’nde Nakîblerin Görevleri]

Farklı araştırmacıların nakîb (çoğ. *nukebâ*) mansıbına tam bir anlam ve işlev hamletme çabalarına rağmen bu ifadenin tam olarak karşılanmadığı anlaşılmaktadır. Ayalon’a göre *nakîbü’l-ceyş*, mahkumları tutuklamaktan ve infaza kadar onlara eşlik etmekten sorumlu askerî polis şefinin bir türüydü. Aynı zamanda askerleri toplayıp geçiş törenine hazırlamaktan mesuldü. *Nukebâü’l-halka*, Kahire’de nakîbü’l-ceyş’in vekilleriydi. Aynı zamanda benzer görevleri haiz olan *nakîbü’l-memâlîk* de vardı; ancak o, ordunun geri kalanından değil yalnızca memlûklardan sorumluydu.²⁶ Popper ayrıca nakîbü’l-ceyş’e askerî polislik rolü de vererek onun rüşvetleri toplamak noktasında pek çok fırsata sahip olduğunu ilave etmiştir.²⁷ Bununla birlikte yukarıda bahsedilen *Nücümü’z-zâhire*’deki bir metinden nakîb kelimesinin hususi olarak memlûkların mahkemelerini korumak ve onların kararlarını tatbik etmek amacıyla istihdam edilen düşük rütbelilere atfen genel bir anlamda kullanıldığı yönündedir. Aynı zamanda Makrîzî, hâcibler gibi nakîblerin özellikle de yargı personelleri olarak katıldıkları mezâlîm duruşmalarıyla ilişkili olduklarını belirtmiştir.²⁸

Mezâlîm idaresi, memlûk emîrlerinin hükümlerini verdiği mahfillerle (*dikak*, tekili *dikkah*) ilişkiliydi. *Dikak*, memlûk ümerasının evlerinin önünde kurulurdu. Sultan el-Eşref Kânsu el-Gavrî 910/1505’te inzivaya çekilmiş ve emîrleri arasında üst düzey görevlilerin kapılarının önlerinde nakibler bulundurmalarını menetmişti. Aynı zamanda şeriata göre tatbik edilenler hariç bu tür yargılamaları yasaklamıştı.²⁹ 919/1513-14’te benzer hadiseler cereyan etmiş; Mısır’da vebanın patlat vermesi neticesinde dindarlıktaki ani artış saikiyle Kânsu, tekrardan bu platformları ve onların görevlileri olan nakîb ve habercilerini (*rusul*) lağveden bir ferman yayımladı. Kânsu el-Gavrî’nin, herkese adalet pazarlayan memlûk emîrlerinin uygulamasına son vermeye çalıştığı fermanının

²⁴ İbn Tağrıberdî, *Nücüm*, 7/494; Popper, *History*, 6/72.

²⁵ İbn Tağrıberdî, *Nücüm*, 7/516 ve devamı; Popper, *History*, 6/84-85.

²⁶ Ayalon, “Studies in the Structure”, 64-65.

²⁷ William Popper, *Egypt and Syria under the Circassian Sultans, 1382-1468 A.D. Systematic Notes to Ibn Taghrî Birdî’s Chronicles of Egypt* (Berkeley: University of California Publications in Semitic Philology, 1955), 1/94.

²⁸ Makrîzî, *Hîtat*, 2/245.

²⁹ İbn İyâs, *Bedâ’i u’z-zühâr fî veķâ’i i’ d-dühâr*, (İstanbul, 1931), 4/76; İbn İyâs, *Journal d’un bourgeois du Caire*, çev. Gaston Wiet (Paris, 1955), 1/73.

bağlamından anlaşılmaktadır. Bununla birlikte el-Mü'eyyed Şeyh gibi Kânsu el-Gavrî de kazançlı yargı yetkisini kendilerine geri vermesi hususunda seçkin emîrlerin baskısına maruz kaldı. Memlûk emîrleri artık adaleti sağlayamadıklarından dolayı insanların kendi haklarını (*hukuk*) hiçbir şekilde koruyamadıklarını öne sürmüşlerdi. Bunun üzerine Kânsu nispeten geri adım atmış ve bu platformların tekrardan kurulmasına müsaade etmişti. Fakat bundan sonra nakîb ve habercilerin, müştekilerin davalarını yürütmek için onlardan çok büyük paylar elde etmekten menedilmeleri gerektiğine ilişkin emir verdi.³⁰

Kadınların yargısal işlevlerinden bir kısmının emîr ve memlûklar tarafından gasp edilmesi, bazı memlûkların niçin şerî hukuk çalıştıklarını açıklayabilmektedir. Memlûk emîrlerinden bazılarının Hanefî fıkında gayet tecrübeli olmaları, Çerkez döneminin dikkate değer bir özelliğidir. Emîr Tâtâr (daha sonra Sultan ez-Zâhir Tâtâr) muhtemelen buna en meşhur örnektir. İbn Tağrıberdî'ye göre el-Muzaffer Ahmed'in (824/1421) kısa süreli saltanatı sırasında Tâtâr, Kahire Kalesi'nin odalarında mahkeme başkanlığı yapmış ve hükümler vermişti. O, "kişiler arasında davaları karara bağlıyor ve en sağduyulu şekilde meseleleri çözüme kavuşturuyordu. Zira Tâtâr, üstün bir beceri, dakiklik ve zekaya sahip olup hukuk ve diğer mevzularda birikimli; özellikle de yüksek saygı beslemesi nedeniyle Hanefî ulemanın öğretilerini öğrenmeye iştiaqlıydı."³¹ Bunun yanı sıra farklı örnekler de vardır. Sultan olmak için harekete geçen Timur Buğa (872/1467-1468) Hanefî fikhı hususunda ileri derecede bilgiye sahipti.³² Siyasi olarak derecesi düşürülmeden önce hâcib vekilliğine yükselen Emîr Seyfeddin Sûdûn el-Mağrîbî (ö. 843/1439-40) de bilhassa ilginç bir örnektir. İbn Tağrıberdî'ye göre Sûdûn, fıkıh çalışmasında takıntılı olup her durumda güçlüye karşı zayıf tarafı desteklerdi. Emîr Sûdûn, süvari ve çiftçi arasında bir mesele işitse, süvari gerçekten haklı da olsa kararını her zaman çiftçinin lehine verirdi.³³

[Sonuç]

Şeriat kanunlarına ya da en azından eşitlik duygusuna göre adalet dağıtmaya çalışan başka emîr ve memlûkların olması kuvvetle muhtemeldir. Fakat açık bir şekilde diğer memlûklar para karşılığında yargı kararlarını pazarlayıp hâmilik yapmak ve müvekkilleri artırmak için dilekçeler alıyorlardı. Onların sunduğu "adalet" ve "koruma", Mario Puzio'nun romanı *The Godfather*'daki Don Corleone tarafından teklif edilenden çok da farklı değildi. Biz burada çoğunlukla saklı kalmış tarih ile ilgileniyoruz. İlk başta sultanın temsilcileri olarak hareket eden hâcibler, ordu ve divân ile ilgili meselelerde idari yargı yetkisini kullanıyorlardı. Sonra onlar tüccar ve diğer siviller tarafından arz edilen davaları görmeye başladılar ve böylelikle de kadınların yargısına el uzattılar. İşte bu noktada hukuki ve idari güçler tamamen ters yüz oldu. Daha sonra devâdâr yardımcısı gibi düşük rütbeli

³⁰ İbn İyâs, *Bedâ'i*, 4/312, 320; *Wiet, Journal*, 1/283, 292.

³¹ İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, 6/484; Popper, *History*, 3/126.

³² İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, 7/843; Popper, *History*, 7/140.

³³ İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, 7/267; Popper, *History*, 5/176. Âlim memlûklar hakkında daha fazla bilgi için bkz. Jonathan Berkey, *The Transmission of Knowledge in Medieval Cairo: A Social History of Islamic Education* (Princeton, 1992), 128-160; Jonathan Berkey, "Silver Threads Among the Coal": A Well-Educated Mamluk of the Ninth/Fifteenth Century," *Studia Islamica* 73 (1991), 109-25.

emirler bizzat aynı yargı yetkisini gasp ettiler. Hatta satın alınan memlûklar bile herkesten dilekçeler alıp zorbalıkla kendi hususi yargılarını kabul ettirmeye başladılar. Bununla birlikte yukarıda bahsedilen mezâlim hukukundaki suistimaller bulgusunun parçalı ve bir dereceye kadar spekülâtif mahiyette olduğu da apaçıktır. Mütedeyyin tarihçiler, şeriat emirlerinin ihlal edilmekte olduğu hususunda sürekli şikâyette bulunsalar da gerçekte ne bu mesele üzerinde yeterince durmuşlar ne de mezalim hukukunun tevkil edildiği ahvâli sistematik olarak kaydetmişlerdi. Mezâlim, o kadar geniş çaplı bir alana nüfuz etmişti ki adalet bir anlamda haraççılığa dönüşmüş ve kılıcını alan herhangi bir memlûk hukuk yetkilisi olarak ortaya çıkabilmişti. Bunun ise anılmaya değer bir yönü yoktu.

KAYNAKÇA

- Ayalon, David. "Studies In The Structure Of The Mamluk Army Iıı." *Bulletin Of The School Of Oriental And African Studies* 16/1 (1954), 57–90.
- Ayalon, David. "The Great Yasa Of Chingiz Khan: A Re-Examination." *Studia Islamica* 33 (1977), 97–140.
- Berkey, Jonathan. "Silver Threads Among The Coal': A Well- Educated Mamluk Of The Ninth/Fifteenth Century." *Studia Islamica* 73 (1991), 109–25.
- Berkey, Jonathan. *The Transmission Of Knowledge In Medieval Cairo: A Social History Of Islamic Education*. Princeton, 1992.
- El-Kalkaşandî, Ahmed İbn 'ali. *Subhü'l-A'şâ Fî Kitâbâtü'l-İnşâ*. Kahire, 1913.
- El-Makrîzî, Takiyyüddin Ebü'l-Abbas. *El-Mevâ'iz Ve'l-İ'tibar Bi-Zikri'l-Hiştâ Ve'l-Âsâr*. Kahire, 1959.
- El-'askalânî, Ahmed İbn Ali İbn Hacer. *İnbâ'ü'l-Ğumr Bi-Ebnâ'i'l-'umr*. Thk. Hasan Habaşî. Kahire, 1972.
- Es-Sübkî, Taceddin Abdülvehhab İbn 'ali. *Kitabu Mu'idü'n-Ni'am Ve-Mübidü'n-Nikam*. Kahire, 1948.
- Escovitz, Joseph. *The Office Of Qâdî Al-Qudat In Cairo Under The Bahri Mamlûks*. Berlin: Islamkundliche Untersuchungen, 1984.
- Irwin, Robert. "What The Partridge Told The Eagle: A Neglected Arabic Source On Chinggis Khan And The Early History Of The Mongols." In *The Mongol Empire And Its Legacy*, Edited By Reuven Amitai-Preiss And David O. Morgan, 5–11. Leiden, 1999.
- Irwin, Robert. *The Middle East In The Middle Ages: The Early Mamluk Sultanate 1250–1382*. Kent: Beckenham, 1986.
- İbn İyâs, *Bedâ'i'u'z-Zühûr Fî Veķâ'i'i'd-Dühûr*. İstanbul, 1931.
- İbn İyâs. *Journal D'un Bourgeois Du Caire*. Çev. Gaston Wiet. Paris, 1955.

- İbn Tağrıberdî, Cemaleddin Ebû'l-Mehâsin Yûsuf. *En-Nücûmü'z-Zahire Fî Müluki Misr Ve'l-Kahire*. Berkeley, 1909.
- İbn Tağrıberdî, Cemaleddin Ebû'l-Mehâsin Yûsuf. *HavâdişÜ'd-Dühûr Fî Meda'l-Eyyâm Ve's-Şühûr*. Thk. William Popper. Berkeley, 1930.
- İbn Tağrıberdî, Cemaleddin Ebû'l-Mehâsin Yûsuf. *History Of Egypt, 1382–1469 A.D.* Çev. William Popper. Berkeley: University Of California Publications İn Semitic Philology, 1954.
- Morgan, David O., “The Great Yasa Of Chingiz Khan' And Mongol Law İn The İlkhânate.” *Bulletin Of The School Of Oriental And African Studies* 49 (1986), 163–76.
- Morgan, David O., *Medieval Persia, 1040–1797*. London, 1988.
- Nielsen, Jørgen S., “Mazâlim And Dar Al-'adl Under The Early Mamluks.” *Muslim World* 66 (1976): 114–32.
- Nielsen, Jørgen S., *Secular Justice İn An Islamic State: Mazâlim Under The Bahrî Mamluks 662/1264–789/1387*. İstanbul, 1985.
- Poliak. A.N., “Le Caractère Colonial De L'état Mamelouk Dans Ses Rapports Avec La Horde D'or.” *Revue Des Études Islamiques* 9 (1935), 251–73.
- Poliak. A.N., “The Influence Of Chingiz-Khan's Yasa Upon The General Organisation Of The Mamluk State.” *Bulletin Of The School Of Oriental And African Studies* 10/4 (1942), 862–76.
- Poliak. A.N., *Feudalism İn Egypt, Syria, Palestine, And The Lebanon, 1250–1900*. London, 1939.
- Popper, William. *Egypt And Syria Under The Circassian Sultans, 1382-1468 A.D Systematic Notes To Ibn Taghrî Birdî's Chronicles Of Egypt*. Berkeley: University Of California Publications İn Semitic Philology, 1955.